

զայն այլանդակէք . այսպիսի գեղեցիկ ու անարատ ակնկալութեանց վրայ , որ զանոնք եղծանէք . այսպիսի վսեմկարողութեանց վրայ որ զանոնք փճացնէք : Երաւամբ մարդ կը սոսկայ այն մեղապարտ անհոգութեանց վրայ , այն ամբարտաւան արհամարհութեանց վրայ , որոնք շատ անգամ դաստիարակութեանը կը փնասեն : Ի՞նչով բանիւ , մարդ չարաչար կը զայրանայ այն ամբարիշտ քամահրանաց վրայ . բաց ըսեմ , այն վարձկան ու կեղծաւոր ինամքներու վրայ , որոնց որ մանկութիւնը շատ անգամ նպատակ ու զոհ կ'ըլլայ :

Եւ փափաքիմ այսպէս մտածել , թէ այս չարիքը սովորաբար մտածութեան ու անդրադարձութեան պակսութենէն առաջ կու գայ . չեն գիտեր , և այս ալ խոստովանինք՝ որ ըստ արժանոյն ետեւէն ալ չեն ըլլար որ սովորին թէ ինչպիսի մեծ բան է դաստիարակութեան գործքը : Երաւ է՝ որ բոլորովին չեն ուրանար թէ անհրաժեշտ հարկաւոր է ամենուն , և կը ճանչնան անհատներու , ընտանեաց , ու բոլոր ընկերութեան վրայ ունեցած անհուն ազդեցութիւնը . չեն ալ ժխտեր որ իրեն նպատակն է կազմել , զարգացնել և կատարելագործել զմարդ . բայց այն որ կ'երևայ թէ չեն գիտեր , և կամ թէ գիտեն ալ նէ՝ կիսկատար միայն , այս է՝ որ այս նպատակիս հասնելու համար , որ է դաստիարակութեան սեփական ու էական յատկութիւնը , մարդուս ամէն կարողութիւնները պէտք է կրօնական մեծարանօք մշակել , զարգացնել և ուժովցնել՝ առանց զանցառութեան մը :

Շեն ըմբռներ որ մարդկային դաստիարակութիւնը՝ կրթութեամբ մարդուն նման պէտք է ըլլայ պարզ , մի , հաստատ ու ամբողջ :

Երաւ որ մարդս Եստուծոյ բան մը չէ ընդունած՝ որ դաստիարակութիւնը կարենայ վրան անհոգանալ . էակ մըն է արժանի ամէն տեսութեամբ կրթութեամբ : Երեն դաստիարակութեան ամբողջութիւնը անոր կենացն ու հանդերձելոյն նախախնամողական օրէնքն է : Եւրեղի չէ գիտութեամբ կամ անհոգութեամբ զինքը զրկել ասկից՝ առանց մեծ եղեռնաւորութեամբ իրեն դէմ մեղան չելու և զինքը մատնելու . բայց սակայն գրեթէ բնաւ քննութիւն չըլլար ոչ գործիքներուն , և ոչ կերպերուն , զորոնք դաստիարակութիւն կրնայ և պէտք է որ գործածէ այս մեծ գործողութիւնը առաջ տանելու և մեծարանօք ամբողջ իրեն գործքը կատարելու համար : Եսկէց է որ այնչափ ողբալի դաստիարակութիւններ կ'ըլլան , որոնք թշուառութիւն աշակերտաց և միանգամայն նախատինք դաստիարակաց :

Բայց հոս տեղս այնպիսի հարկաւոր ինդիւններ դէմերնիս կ'ըլլան քննելու և լուծելու , որ պատշաճ կը սեպեմ մասնաւոր և մանրամասն քննութիւն ու ամբողջ գիրք մը ընծայել անոնց :

### ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Հրահանգ . ջրօսանք և Սփոփանք հասարակաց :

Ենցեալ գարնան մէջ էր , օր մը զըզուած Բաբելոնի նման քաղքէ մը , ազգասիրութեան և ազգատեցութեան , լուսոյ և խաւարի աղմուկներէն , կանգնման և կործանման անորոշ ջանքերէն ձանձրացած , և տեսակ տեսակ փորձերուն անյաջողութենէն տրտմած՝ ելայ սկսայ դէպ 'ի ծովեզերք երթալ , դար 'ի վեր տեղ մը , մաքուր և հանդարտ օդ ծծելու : Բայց թէպէտ ալ չուրներս յառաջ , միտքս դեռ յետք կը նայէր . դեռ թողած քաղքիս յիշատակներովն լցուած էի . ինչպէս հոտաւոր տեղ մը կեցողը՝ չուզելով ալ դեռ իր հետը կը տանի տեղւոյն հոտը , այսպէս ես ալ տեղւոյն կրքերը : Եւ ինչպէս կարելի էր ասանկ չըլլալ , երբոր այն կրքերն արդէն իմ սրտիս մէջն ալ տեղիք ունէին : Բայց այս ալ ստոյգ է , որ քանի որ յառաջ կ'երթայի , մոռածմունքս կը սկսէր անօտրանալ , սիրտս թեթեւալ , և բաց օդուն ներգործութ

բարձրաւանդակին վրայ, և լայն ծառի մը տակ փռուեցայ. պահ մը ծովը, պահ մը ցամաքը դիտելով, թմրութիւն մը առաւ զիս: Եւ երբոր նորէն արթնցայ, արեւը տասը կանգուն շարժած տեսայ:

Ղիստու ջղերն ուժովցած, բայց հին ունակութեամբ պաշարուած՝ դարձեալ սկսայ հին խնդրոց վրայ մտածել, և ինքն իրենս խօսիլ և հառաչել. Եւ ազգասիրութեամբ և ուսումնասիրութեամբ վառուած եմ, կ'ըսէի, Եստուծոյ փառք՝ նաև համեստ կեանք մը անցուցած. բայց ինչ ջանք որ ըրի ազգիս և կամ իմ օգտիս համար, գրեթէ պարապս ելան. չկրցայ գտնել անանկ հրահանգ մը (ուսմունք մը) որ հասարակաց օգտակար և դիւրին ըլլայ. աշխատելէն ձանձրացած՝ սկսայ զբօսանք մը (զուարճութիւն մը) բնտուել, և չգտայ հանգիստ և օգտակար բան մը. սիրտս դեռ պարապ է. կ'իմանամ որ ասիկայ սփոփանք մը (մխիթարութիւն մը) կ'ուզէ, և այս շփոթած ժամանակիս և տեղւոյս մէջ՝ չեմ կարող գտնելու. մանաւանդ որ զուրիշներն ալ ինծի պէս կարօտ կը տեսնեմ: Երբեք բան է արգեօք գտնել անանկ հրահանգ մը, անանկ զբօսանք մը, անանկ սփոփանք մը, որ ժամանակիս պարագայից մէջ դեղ մը դարման մը ըլլայ սրտիս և նմանեացս:

Եսպէս ըսելով երբոր գրուիս անդին դարձուցի, տեսայ որ իմ նստած ծառէս հինգ քայլ հեռու ուրիշ ծառի մը տակ մէկ ծերունի մը նստեր է, զոր առաջ տեսած չէի. և որովհետև աչուրնիս իրարու հանդիպեցան, պէտք եղաւ որ բարև տամ. ան ալ ժպտելով մը բարևս առաւ. երեսը նայեցայ, զուարթ կարմիր երես մը, լայն ճակատ՝ ճերմակ մազերով շրջանակած, աչուրներն վառ վռուն, կայտառ և հանդարտ. կարծես թէ մեր քաղքին մարդկանցմէ չէ. բայց ճակտին վրայ քանի մը խոր գծեր կար, ուսկից կ'երևար որ ժամանակն անցնելու ատենը քանի մը փորձանաց հունտեր ալ ձգեր է այն երկայն ակօսներուն մէջ. թէպէտ և հանդարտութիւնը հիմա կը ծածկէր զանոնք: Երբ բարևն ու

ժպիտը և ասանկ պատկանելի կերպարանք մը՝ զիս քաշեցին քովը տարին. հարցուցի իմացայ որ ինքն իմ գալէս առաջ ալ հոն է եղեր, բայց ես իմ մտածմանցս մէջ բռնուած՝ զինքը չեմ տեսած. և ինքն իրենս խօսած ատենս՝ քանի մը բան լսեր է ծերը, և անոր համար կը ժպտէր: Ես և ասկէ համարձակութիւն առած՝ շտկէ շիտակ բացի մտածմունքս և պատմեցի, և խնդրեցի որ ինքն եթէ իր երկայն կենաց փորձառութեամբն գիտէ դարման մը իմ պիտոյիցս՝ չզանայ ինծմէ:

Երբ մտադրութեամբ խօսքերս լսելէն ետև, “Պուքզի և ազգիդ համար օգտակար և ամենուն ալ դիւրահաս հրահանգ, զբօսանք և սփոփանք կը բնտուես, ըսաւ. ես ալ երբեմն նոյնպէս բնտուելով՝ ահա գտեր եմ զայս, . . . : Եւ ըսելով՝ ձեռքը վեր վար և չորս դիպտոցուց և լեց պահ մը. միայն երբեմն երբեմն ասդիս անդին կը նայէր: Եւ ալ զարմացած պաղած լեցի, և չէի համարձակեր այս ըրածին մեկնութիւնը հարցնել. ինչուան որ ինքն ծերն լուծիւնը լուծելով, հարցուց թէ “Ի՞նչպէս կը գտնես այս հրահանգս, այս զբօսանքս, այս սփոփանքս: — (Ի)տղութիւն ըրէ, ըսի, ես հոս բան չեմ տեսներ չեմ իմանար: — Ի՞նչպէս, ըսաւ ծերը տաք կերպով մը, դու բան չես տեսներ, բան չես իմանար. չես տեսներ այս ընդարձակ և ամենապատուով բնութեան գիրքը, որ ամէն ուսմանց և կրթութեան սկիզբն է, և ամենուն համար ալ բաց և դիւրին կարգալի է. չես տեսներ այս մեծ զբօսարանը, ուր ամէն տեսակ դիտելու և զուարճանալու բան կայ. չես իմանար այս մեծ սփոփարանը, ուր ամէն սրտացաւի դեղ կայ, . . . :

Եւս խօսքերս անանկ ազդողութեմը զրուցեց ծերն, որ մ

թեան զօրութիւնը, ինչ չափ է, և ինչպէս պէտք է օգտուիլ, և ի՞նչ ատեն ծերունին շտկուեցաւ, աւելի ծանր և վայելուչ կերպ մը առնելով, սկսաւ անանկ տիրական և ախորժ ձայնով մը ըսել, որ աւելի սրտով քան թէ ականջով կը լսէի :

« Բնութիւն է ինչ որ կը տեսնես, և ինչ որ տեսածէդ կը զգաս. դու ալ բնութիւնն ալ ստեղծուած էք ի՞նչ, որ ձեր մէջ զարմանալի կապ մը դրեր է. այս ահեղ ընդարձակ բնութիւնն որ տեսած և չտեսած տիեզերքդ կը բովանդակէ, կէտ մ'է ստեղծողին առջև. մարդս ալ կէտ մ'է բնութեան մէջ. բայց բնութեան տիրող կէտն է. »

« Կայուցեր զմարդ 'ի վերայ ամենայն ձեռակերտացքոց. զամենայն ինչ հնազանդ արարեր 'ի ներքոյ ոտից նորա », վկայեց աստուածատես և խոր բնագիտ մարգարէն Վաւիթ : Բնութեան տէր է մարդս, բայց ոչ բռնաւոր. մէկ մասին իշխանաբար կը հրամայէ՝ իրեն պիտոյիցը ծառայեցնելու, մէկալ մասին մտօք կ'իշխէ, անոնց օրէնքները քննելով կամ վրանին զուարճանալով. երկրիս վրայ բուսած թուփը կը կտրէ, կը վառէ իրեն տաքութեան և լուսոյ տեղ. երկնքի երեսի անհաս աստղը՝ նշան կը դնէ իր ճամբորդութեանցը, և հեռացած տանը վրայ, որուն ներքեւ իր կարօտ ընտանիքն իրեն կը սպասեն, և պատուհանէն նոյն աստղը կը դիտեն հազարաւոր միոններով հեռու : Բնութիւնը մարդուս ամէն կարօտութիւնը լեցնելու համար է. բայց որովհետեւ մարդս ինքն իր բնութեան մէջ տժգոհութիւն իմացաւ կամ հնարեց, իրեն համար բնութեան օրէնքներն ալ այլայլեցան. կիրք և տգիտութիւն այնպէս ապականեցին մարդուն բնութիւնը, որ արտաքին բնութեան ուժը, զուարճութիւնը, օգուտները՝ սկսան տկար կերպով ազդել իրեն : Ինչպիսի որ հիմա շատ հեղ զասոնք իմանալու համար՝ կը ստիպուիմք մտաց բաղադրեալ քանից դիմել, երևակայութեան օգնութիւնը ուզել, և անոր անհաստատ կամ

խակ գոյներովը՝ խառնել և երբեմն խառնակել պարզ և գեղեցիկ բնութիւնը : Իայց ինչ չափ. այնչափ շատ են այս կրից և տգիտութեան հիւանդներն, որ գրեթէ առանց այսպիսի հնարքի մը չեն կարող բնութիւնը ճանչնալ, օգտուիլ և զուարճանալ : Երբեմն այսպիսեաց համար պէտք է քիչ մը բանաստեղծութեան ուժը խառնել 'ի ծանօթութիւն բնութեան. բայց չափով և զգուշութեամբ. վասն զի ատիկայ չէ դեղը, հապա դեղի հետ խառնած անոյշ նիւթը, որով տկարք և տղայք կը յօժարին դեղը խմելու. հիմակուան բուն դեղն է գիտութիւն :

« Բնութիւն առերևոյթ բան մը չէ, հապա իսկ է, խոր է. այս իսկութեան այս խորութեան մէջ թափանցողը՝ գիտութիւնն է. բանաստեղծութիւնը միայն արտաքին քօղը կը վերցնէ. բայց երբոր մէկտեղ միանան ասոնք, բնութիւնն իմանալի և զուարճալի կ'ըլլայ. ասոր համար իմաստուն մարդը իր սենեկին մէջ ալ կրնայ բնութեան վրայ մտածել և զուարճանալ. իսկ տխմարն ինչուան որ աչքն առնող երևոյթ մը չտեսնէ՝ չկրնար զուարճանալ, շուտով ալ կը կորսնցնէ զուարճութիւնը : Իայց բնութիւնը տիրապէս ճանչնալու և վայելելու համար՝ բուսական չէ անոր ըստ ինքեան ինչ ըլլալը գիտնալն, հապա ճանչնալու է անոր մեզի հետ ունեցած աւելցութիւնները կամ կապերն ալ : Երբոր միտքը այսպէս ետեւէ կ'ըլլայ բնութեան, իրեն ուզած հրահանգն և զբօսանքն կը գտնէ, որով և կը զօրանայ և կը սկսի իր արարչադիր տէրութիւնը ձեռք բերել բնութեան վրայ, բնութեան տարածութիւնը յինքը բովանդակել, և անով բնութեան Տէրն ալ բաղմեցնել սրտին մէջ. այն ատեն տարակոյս չկայ, որ ոչ միայն զ

“ Եկայ ուսմանց մէջ զուարճալի մաս  
 ,, մըքան զայն , որ մեզի գննել կու տայ  
 ,, բնութեան ընդարձակութիւնը , և  
 ,, անով մեծոգիութիւն մը սովորեցընե-  
 ,, լով՝ մտքերնիս մթութենէ դուրս կը  
 ,, հանէ ,, : Լսյս մեծ մարդս՝ ըսածին  
 փորձն ալ ստուգապէս ցըցուց . իր մեծ  
 հանճարովը , ճարտասան լեզուովն և  
 փառասէր ոգովն՝ անհուն հարստու-  
 թիւն դիզեր էր . անոնցմով Խալիոյ  
 ամէն գեղեցիկ կողմերը՝ ագարակներ  
 գներ էր , ուր կ'երթար զուարճանալու  
 և մտածելու . և երբոր դարձեալ կամ  
 հարկը կամ փառքը զինքը ձգէր Հռով-  
 մայ ատենաները , նաև հօն զամենքը իր  
 լեզուին գերի ըրած ատենն ալ , “ Լ՛հ ,  
 ,, երբ պիտի ըլլայ , կը հառաչէր , որ Լ-  
 ,, տալիոյ աշուկներն , իմ սիրուն գիւղիկ  
 ,, ներս տեսնեմ ” . *Cur ocellos Italiae,*  
*villulas meas non video ?* Լսյս հառա-  
 չանքներէն ետև 1,900 տարի անցեր են .  
 և այս օրուան օրս ճամբորդ չկայ որ  
 Հռոմ երթայ , ու այց չելլայ Կիկերոն  
 նի ամենէն անուանի ագարակին , Տուս-  
 կուլոնի , որ հիմա Ֆրասկատի աւա-  
 նին սահմանն է . հօն ճարտարութեան  
 կանգնած զբօսարանքն հողու հաւա-  
 սար են , հողէն ալ ցած անցեր են , քա-  
 նի մը սեանց և քարանց կտոր դուրս  
 թողած : Լսյս ալ անցած եմայն տեղէն .  
 Կիկերոնի անունն ալ չէր մնացած իր  
 զուարճարանին նշխարացը վրայ . բայց  
 դեռ տեղւոյն մաքուր օդը , կապոյտ եր-  
 կինքը , կանանչ երկիրը , առոյգ զուար-  
 թութիւնը , և Կիկերոնի հասակակից  
 ծաղկըններուն թողններն , հառաչել կու  
 տան անանկ տեղուանքէ բաժնուողին :

“ Եւ երեւցած բարձր միտք մը , խոր  
 սիրտ մը , որ այս բնութեան անզգայ  
 ըլլայ . և շատ երևելի մարդիկ , թէ որ  
 ընդհանուր բնութեան վրայ չէ , գոնէ  
 անոր առարկայից ոմանց վրայ մասնաւոր  
 զմայլմունք մը , սէր մը , մտածմունք մը  
 ձգեր են , և ոմանք ինչուան մոլութեան  
 տարեր են այն զգացմունքը : Վրեթէ  
 ամէն փիլիսոփայից դրութեանց սկիզբը  
 բնութեան վարկածներն են . ամէն բա-  
 նաստեղծից առած և տուած ոգին՝

բնութիւնն է . ամենէն ախորժելի գրքեր՝  
 բնութեաննկարագիրներն են . անոր հա-  
 մար չէ՞ որ այնպէս ստէպ և զուարճու-  
 թեամբ կը կարդացուին Սոպենասոններ ,  
 Պօղ և Սիլիոսիաներ , Լալիսաբեթներ ,  
 Լալաներ , և այլն . մարդկային կենաց  
 դիպուածք և փորձանք՝ բնութեան պէս-  
 պէս տեսարանաց հետ խառնած , մեր  
 կորուսած և հիմկովիճակը իրարու հետ  
 խառնելով մը՝ զմեզ կը յափշտակեն .  
 անոնց մէջ յիշուած կենաց դէպքերն թէ  
 որ չորս պատերու մէջ հանդիպէին՝ չէին  
 կարդացուեր , նոր և սրտառուչ դի-  
 պուածներ չէին ըլլար , և այն գրքերը  
 չէին կրնար ալ գրուիլ . որով ըսել է ,  
 թէ բնութիւնն է որ մարդուս կենաց  
 դէպքերն ալ կը սփոփէ , կը բարեխառ-  
 նէ , և իրմէ վեր ուժէ մը եկած փոր-  
 ձանքներն ալ իր անուշ տխրութեան  
 զարդերովը պատած՝ մեզի սրտառուչ  
 կ'ընէ :

“ Եւ թէ միայն բարձր և կիրթ միտք  
 կը զգան և կը զուարճանան ասոնցմով ,  
 հապա նաև անկիրթք և տգէտք . ըսել  
 է որ բնութիւնն ասոնց վրայ ալ կ'ազդէ  
 ուժով . բնութիւնը ամենուն համար ալ  
 դիւրին գիտութիւն մ'է . բնութիւնը  
 ամենէն առջի կրթող և հրահանգողն  
 է . ամէն գիտութեանց այբուբենն է ,  
 ամէն դժարութեանց դիւրացը